

**ROMANESQUE AND GOTHIC STYLES
IN ARCHITECTURE OF KAMYANETS-PODILSKY**

Olga Plamenytska

Annotation. The article is dedicated to the question of stylistic development in the architecture of Kamyanets-Podilsky. Having analyzed the objects of sacred (the Armenian Church of the Annunciation of Holy Virgin, the Peter and Paul's Cathedral, the group of triapsidal churches), defensive (the Old Castle) and medieval residential architecture in Kamyanets-Podilsky, the author asserts the legality of using the terms "Romanesque" and "Gothic" regarding architecture of Kamyanets-Podilsky. The author proves the legitimacy of classifying some buildings as Romanesque, even though such determination was never applied to them before. Showing the connection between the principles of architectural formation in Ukraine and Europe, the author finds artistic parallels and also introduces previously unknown sites into the scientific circulation – the sites which may be considered as manifestations Romanesque and Gothic styles in Ukraine.

Key words: Romanesque, gothic, Kamyanets-Podilsky, Romanesque sculpture of lions, town-hall, church, castle.

УДК 719:72.071.5

Микола Ходаківський

*доцент НАОМА,
лауреат Державної премії України в галузі архітектури*

**3 практики збереження та реставрації
синтезу архітектури і скульптури
у пам'ятках народного зодчества**

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання фахового збереження та реставрації пам'яток традиційної архітектури. Наголошується на необхідності підготовки фахівців із зазначених проблем у середніх та вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: музеї-скансени, пам'ятки народного будівництва, реставрація, зони охорони музейних комплексів.

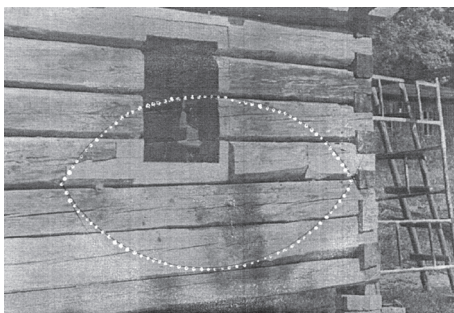
На зламі XIX–XX століть в Україні дуже гостро постала проблема збереження традиційної народної культури, особливо матеріальної, яка катастрофічно швидко щезала з повсякденного життя під тиском нових форм буття людської цивілізації.

Відбувалося інтенсивне витіснення людських соціумів, що дотримувалися патріархального способу життя та вели традиційне господарство. Нові урбанізовані форми господарювання все більше і більше давали про себе знати, особливо в міському середовищі із значною затримкою в сільській місцевості. Витіснялося з життя «кустарне» виробництво,

даючи дорогу крупній індустрії та промисловому веденню сільського господарства. Міграція населення, яке покидало неперспективні села, найчастіше ті, що віддалені від центрів цивілізації (міст) і були носіями збереження традиційних елементів народної культури, в результаті призводить до їхнього запустіння, а, іноді й повного зникнення. Часто вирішальну роль у нищенні матеріальних форм традиційної культури відіграють також нові методи й принципи містобудування. На прикладі лише одного покоління людей, що жили в ХХ ст., можна прослідкувати, як старі форми будівництва замінюються новими, як давні об'єми житлових та інших комплексів вступають у протиріччя з новими вимогами й запитами людей, а в підсумку, найчастіше революційним шляхом, «зносяться» і на їхньому місці зводяться нові форми, далекі від традиційних. Водночас змінюється характер основного середовища життя людини – садиби, села, міста.

На зміну вигляду поселень також впливають час, політика держави, подекуди небажання архітекторів використовувати будівельні традиції українців у новому проектуванні будівель.

Відомо, що в минулому в Україні більшість будівель були дерев'яними. А дерево, як ми знаємо, старіє і нищиться набагато скоріше, ніж камінь. Окрім того, пожежі, цілеспрямоване знесення будівель для звільнення місць під нове будівництво, створення штучних морів (планомірне винищення храмів у недалекому минулому) та інше, завершують картину зміни вигляду поселень, змінюють характер історичного середовища минулого, його архітектуру, історичний ландшафт. З нашого життя зникають, а деякі вже безповоротно втрачені, окремі елементи матеріальної культури. Особливо швидко зникають пам'ятки дерев'яного народного будівництва. Як відомо, існують дві основні форми збереження цих нерухомих пам'яток: у природних умовах, тобто на первісних місцях спорудження та в музеях-скансенах.

Приклад реставрації
вінців віконного отвору

Звичайно, перша форма збереження – найпростіша. Проте пам'ятка, зазвичай, перебуває у приватній власності, а отже, її можуть перебудувати або ж розібрати на дрова. Друга форма – державні або реєстровані приватні музеї – мабуть чи не єдиний можливий спосіб збереження пам'яток. Таким чином, бажання зберегти (хоч би у вигляді окремих резервацій) основні елементи народної будівельної культури підштовхнуло

суспільство у другій половині ХХ ст. до створення в Україні скансенів – музеїв просто неба. Такий тип музею фрагментарно відтворює історичне середовище проживання людини у визначеному часовому просторі, історичний ландшафт, а найголовніше – зберігає автентичні елементи матеріальної культури. Варто зауважити, що важливою особливістю є те, що така форма збереження матеріальної культури відповідно гарантована державою, а отже – надійніша.

До речі, перший у світі музей-скансен було засновано у Швеції ще 11 жовтня 1891 року Артуром Хазеліусом. Саме тут на горбистій місцевості, поритій окопами (окоп по-шведськи – *skansen*), палкі прихильники старовини, очолювані Хазеліусом, законсервували декілька стародавніх споруд і таким чином було покладено початок новій, не знаній досі формі збереження пам'яток народного зодчества. Надалі назва «скансен» стала загальноживаною як синонім до назви «музей просто неба». Згодом створюються музеї під відкритим небом у Норвегії, Данії, Фінляндії, Голландії та інших країнах. Першими у створенні скансенів були скандинавські країни. Оскільки тут північні кліматичні умови сприяли тривалішому збереженню дерев'яних конструкцій будівель, а отже максимально збережено пам'ятки народного зодчества, яким понад чотири століття. Пік формування музеїв архітектурно-етнографічного профілю в Західній Європі припадає на довоєнні (з 1935 року) та повоєнні (до 1955 року) роки.

На території України перший регіональний музей-скансен було засновано 1964 року у Переяславі-Хмельницькому на Київщині – на Татарській горі, водночас із закладанням парку до 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. Згодом, у 1969 році було відкрито Музей народної архітектури та побуту України в Києві, у 1970 р. – Закарпатський музей народної архітектури та побуту в м. Ужгороді, у 1972 р. – Музей народної архітектури та побуту у Львові, пізніше – Чернівецький обласний державний музей народної архітектури та побуту та Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття в селі Крилос Івано-Франківської області.

Одна з головних сьогоденних проблем в Україні, з якою стикаються музеї-скансени – це встановлення зон охорони та відсутність вільних територій для розвитку експозицій (і в перспективі, і на найближчі роки). Як відомо, до 1985 р., ще в радянський період, діяла жорстка адміністративна система збереження земель. Досить ефективно працювала законодавча база. Незаконне зазіхання на землю як народне добро суворо переслідувалось. До того ж земля, не мала ринкової вартості. А земельні питання при створенні скансена (зважаючи на великий обсяг питань, що їх належало вирішити), залишалися музейними адміністраторами «на потім». За роки незалежності нашої держави зміни відбулися не лише в політиці, але й в законодавстві, і в економіці. Земля набуває ринкової вартості. А як відомо, перспективні музейні території найчастіше розташовані в живописних природних місцях з розвинутою інфраструктурою (під'їзними шляхами, електричними та інженерними ме-

Реставрація кутового
замка вінця стіни

режами) і як магніт притягують потенційних «інвесторів» для різного роду будівництва (дач, готелів, розважальних закладів, автозаправних комплексів тощо). Часто подібне будівництво починається без обов'язкового оформлення дозвільної документації за принципом: «коли побудуємо, ніхто не знесе, а пізніше, пройде час і можна узаконити землю та побудовані будівлі», а інколи на таку забудову недалекоглядними чиновниками

видаються відповідні дозвільні рішення. Недооцінка важливості земельного питання може призвести, а в деяких музеях уже призвела, до незворотних помилок, залишивши скансени без зон охорони, перспективи розвитку музейних експозицій, до того ж відбулося знецінення музейного комплексу у створенні системи збереження та популяризації матеріальної і духовної культури українців. Практикується допущення в найнеоковирнішому вигляді будівництво немuseumних об'єктів в межах прямого сприйняття із вже діючих експозицій. До такої ситуації із землевідведенням часто призводить прагнення музейних керівників (обмежених фінансово), у збиток земельному питанню, максимальну увагу приділяти створенню діючих експозицій з метою швидшого отримання різного виду дивідендів (фінансових, рекламних тощо).

На даний час вже стало очевидним, що земельне питання в музейній справі — одне з головних. Своєчасне відведення земель та документальне оформлення відповідних зон охорони з можливістю подальшого коригування схеми генерального плану забезпечує можливість формування музейного комплексу без особливих проблем, як найближчим часом, так і в перспективі. Питання вільних територій нерозривно пов'язане з відсутністю у прямій видимості з експозицій або головних видових точок «чужих» немuseumних об'єктів, що порушують єдине сприйняття при огляді експозицій музею.

Необхідно також зауважити, що на характер і терміни формування музею значний вплив має своєчасність складання генерального плану. Як покаже досвід, більшість музеїв, зокрема й київський музей-скансен, створюються за тимчасовими схемами генерального плану з подальшим їхнім коригуванням. Зрозуміло, що такі схеми не дають тих переваг на окремих етапах розвитку музею, які дає генплан, що є фактично юридичним паспортом і захищає музей від різного роду складнощів у сучасній правовій державі. Відсутність достатнього фінансування часто змушує керівництво музеїв до вилучення з усталеного процесу проектування та наступної

реставрації окремих ланок. Інколи реставраційні роботи виконуються за обмірними кресленнями без проходження стадії робочого проектування. Тому не завжди витримується необхідний рівень реставраційних робіт. Як відомо, терміни «пам'ятка» і «реставрація» взаємопов'язані. В нашому розумінні термін «реставрація» охоплює комплекс заходів на пам'ятці, спрямованих на її збереження, а саме: зміцнення, розкриття, заміни, відтворення, реконструкцію, консервацію, доповнення, охорону, використання тощо. Виникає логічне запитання: чи все перераховане вище виконується? Відповідь однозначна – ні. Що ж необхідно для того, щоб реставрація була виконана належним чином?

По-перше, для виконання робіт з реставрації пам'яток народного будівництва (яких лише в основних українських скансенах налічується близько тисячі) необхідні відповідні кошти та кваліфіковані реставратори. Останніх, до речі, ніде не готують. У кращому випадку музеї послуговуються найманими сільськими самоуками. Саме тому для підготовки професійних реставраторів необхідні рішення на рівні Міністерства освіти і науки України щодо створення відповідних професійно-технічних закладів цього профілю.

Потрібне також стабільне фінансування музеїв та забезпечення випускників створених середніх спеціальних закладів постійною роботою.

По-друге, необхідна підготовка належної спеціальної проектно-кошторисної документації з питань формування експозицій і реставрації пам'яток. На жаль, на сьогодні недостатньо фахівців-архітекторів такого профілю. На думку автора, цьому може прислужитися й Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури.

По-третє, потрібний якісний будівельний матеріал (дерево, глина, солома, очерет тощо). Це також вимагає додаткових наукових досліджень. Так, скажімо, треба знати: в яку пору року краще заготовляти матеріали, як їх правильно використовувати, а також спосіб заготівлі (роботи з реставрації пам'яток проводять вручну, оскільки механізоване виконання робіт, а також заготівля матеріалів в такий же спосіб скорочують термін придатності та, відповідно, якість). Як приклад, можна навести твердження керівника теслярської бригади з с. Купеч Житомирської області: найкраще соснове дерево для будівництва, на його думку, повинне мати 80–100 років, але не більше. До того, ж спилувати дерево необхідно взимку – «на молодий місяць». А заговлене влітку не таке міцне й піддається впливу шкідників.

Тому реставраційні роботи в музеях необхідно виконувати, застосовуючи якісний матеріал і використовуючи народні знання і технології.

Відомо, що музеї-скансени фактично формуються за рахунок автентичних пам'яток, що їх вивозять з населених пунктів того чи іншого регіону. Водночас міста, села, селища втрачають свою, інколи єдину, історичну пам'ятку, котра виявляється вирваною із свого природного історичного середовища. Недарма, вже зараз світова спільнота вважає, що такий шлях створення музеїв є негуманним, збіднює населені пункти, завдаючи шкоди

пам'ятці, адже її вилучають з історичного середовища. Тому перенесення унікальної пам'ятки допускається лише тоді, коли їй загрожує знищення. Інколи для відновлення в повному обсязі всієї частково втраченої інфраструктури садиби-пам'ятки (стайні, погребі, клуні, огорожі тощо), через відсутність оригіналу, для відтворення цілісної картини давньої садиби додаються зазначені об'єкти з інших споріднених місцевостей, а деколи виконуються фахівцями-архітекторами науково обґрунтовані реконструкції.

Також необхідно зауважити, що в реставраційних роботах потрібно максимально обережно застосовувати хімічні засоби захисту деревини, а інколи й зовсім відмовитися від них, особливо під час реставрації унікальних пам'яток. Ще одне застереження – з реставраційних робіт (категорично!) вилучити не погоджену з фахівцями антисептичну та протипожежну обробку дерев'яних конструкцій. Відтворення пам'яток народної архітектури необхідно проводити з суто науковою достовірністю, по можливості виключати нововведення з максимальним збереженням матеріалу оригіналу.

Часто музеї практикують після придбання пам'ятки вивезення її на свою територію, де вона отримує статус експоната з подальшим складуванням під відкритим небом і в такому стані очікує своєї черги на реставрацію багато років. Зрозуміло, що при такому зберіганні пам'ятка руйнується і наступна реставрація виконується вже практично з нового матеріалу з використанням уцілілих елементів. Іноді окремі заскладовані пам'ятки розміщують під навісами, які не провітрюються, що також шкодить пам'ятці. Найкращий варіант – окремо визначене місце, де пам'ятки складають під відповідним покриттям із забезпеченням провітрювання або тимчасове їхнє збирання під накриттям з використанням для музейних потреб, як допоміжних приміщень. Як показує досвід, найкраще, коли науково-реставраційна дільниця знаходиться в структурі музею, що дозволяє якісно здійснювати реставраційні роботи.

Під час експедиції. Опитування сільських майстрів-будівельників. Полтавщина, 1982 рік. Перший зліва — М. Ходаківський

При створенні музейного комплексу дуже важливо (для адміністрації) своєчасно отримати права замовника на проектні та реставраційні роботи (якщо реставрацію пам'яток проводить не музейна реставраційна дільниця). Під час проведення реставраційних робіт на пам'ятках народного будівництва музейним адміністраторам необхідно забезпечити постійний авторський і

реставраційний нагляд кваліфікованих архітекторів, які працюють в штаті музею. Також важливо, щоб формування музейних комплексів проводилося з розрахунку на цілорічну їхню діяльність. Практично у всіх значних архітектурно-етнографічних музеях України в експозиціях представлені культові будівлі. Зважаючи на це, важливо, щоб збереження і використання таких споруд відбувалося на підставі спільної угоди з релігійними конфесіями, щодо сумісної реставрації та обов'язкового внесення пам'ятки на облік музею з відповідним контролем. Варто зазначити, що в зв'язку з фінансовими труднощами деякі музеї не можуть вчасно поставити на облік пам'ятки архітектури, котрі входять до музейного комплексу, або ж пам'ятка взагалі ніде не обліковується чи значиться на обліку в місцевих центрах збереження історико-культурної спадщини. За такої ситуації бажано поставити їх на облік у музеї, що дозволить уникнути в майбутньому непередбачуваних проблем. Буває, що на початковій стадії формування музеї архітектурно-етнографічного профілю інколи є філіями обласних краєзнавчих музеїв і при цьому формуються єдині фонди. Тому бажано передбачити на самому початку створення архітектурно-етнографічного музею окреме формування фондів, що виключить проблему, іноді доволі складну: розділення єдиних фондів при виокремленні музею з філії в юридично самостійну організацію. Швидкому і грамотному формуванню музейного архітектурно-етнографічного комплексу допоможе першочергове оформлення музею не як філії регіонального краєзнавчого музею, а як самостійної юридичної особи регіонального підпорядкування.

Підсумовуючи, необхідно ще раз наголосити, що для вирішення всіх зазначених у статті проблемних питань потрібно, щоб формування музейних комплексів, збереженням, реставрацією пам'яток архітектури займалися справжні фахівці, і в першу чергу, архітектори-реставратори, яких, на жаль, в Україні недостатньо. Саме до цього мали б долучитися й Міністерство науки і освіти України, Міністерство культури України та відповідні вищі навчальні заклади.

1. *Гудченко З. С.* Музей народної архітектури України / З. С. Гудченко. — К. : Будівельник, 1981. — 117 с.
2. *Шмелев В. Г.* Музеи под открытым небом / В. Г. Шмелев. — К. : Наукова думка, 1983. — 118 с.
3. *А. Б. Пермиловская.* Проблема сохранения памятников деревянного зодчества Русского севера / А. Б. Пермиловская. — Архангельск, 1990. — С. 9–13. — (тезисы докладов) (Международная научно-практическая конференция).
4. *М. Ходаківський.* Діяльність Державного музею народної архітектури та побуту України в дослідженні, збереженні та популяризації пам'яток народної культури / Ходаківський М. — К. : ІМФЕ, 2005. — С. 11–14.
5. *Прибега Л. В.* Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методичний аспект / Л. В. Прибега. — К. : Мистецтво, 2009. — С. 69–74.

**ИЗ ПРАКТИКИ СОХРАНЕНИЯ И РЕСТАВРАЦИИ СИНТЕЗА АРХИТЕКТУРЫ
И СКУЛЬПТУРЫ В ПАМЯТНИКАХ НАРОДНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА**

Николай Ходаковский

Аннотация. В статье рассматриваются проблемные вопросы профессионального сохранения и реставрации памятников традиционной архитектуры. Отмечается необходимость подготовки специалистов из поставленных проблем в средних и высших учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: музеи-скансены, памятники народного строительства, реставрация, зоны охраны музейных комплексов.

**ABOUT QUESTION TO TRAINING ARCHITECTS ON PRESERVATION AND
RESTORATION OF MONUMENTS OF FOLK BUILDING.**

Mykola Khodakivsky

Annotation. The problem questions concerning professional preservation and restoration of the monuments of traditional are reviewed. It is accented about the necessity of training professionals for solving the above – mentioned problems in Ukrainian High Schools and Universities.

Key words: open-air museums, monuments of folk architecture, restoration, zones for preservation of museum complexes.

УДК 726

Вадим Куцевич

*доктор архітектури, професор,
дійсний член Української академії архітектури*

**Сакральна архітектура Києва.
Сучасний етап: традиції та новації**

Анотація. У статті розглядаються напрямки відродження сакральної архітектури Києва після сімдесятирічної доби „войовничого атеїзму” в колишньому СРСР.

Ключові слова: сучасна сакральна архітектура, містобудівне розташування, архітектурно-планувальні вирішення, композиція, монументальне мистецтво.

...Дивлюся,
Мов на небі висить
Святий Київ наш великий.
Святим дивом сяють
Храми божі ...

(Т. Г. Шевченко)

З давніх-давен Київ вважається духовною столицею православного світу. „Бачите ви гори сі, так от на цих горах засяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог...” – цими словами понад